

QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORIDA AKSIYALARNI TUTGAN O'RNI

Abbos Sheraliyev

Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti Tadbirkorlik va boshqaruv fakulteti
Moliya va bank ishi kafedrası o'qituvchisi
tell:+998942184455

E-mail: Sheraliyevabbos89@gmail.com

Humoyiddin Bahriddinovich Shokirov

Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti Tadbirkorlik va boshqaruv fakulteti
Iqtisodiyot yo'nalishi 2I-2021-guruh 2-bosqich talabasi
tell:+998999443853

Email: shokirovhumoyiddin@gmail.com

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-yanvar 2023 yil
Ma'qullandi: 01-fevral 2023 yil
Nashr qilindi: 03-fevral 2023 yil

KEY WORDS

Aksiya, qimmatli qog'oz, qimmatli
qog'ozlar bozori, fond birjasi,
bozor.

ABSTRACT

Hozirda barcha mamlakatlar ichidagi bozorlarning hamyonboblaridan biri qimmatli qog'ozlar bozori hammaga birdek tushunarli. Shu bilan birga fond birjasida sotiladigan yana bir qimmatbaho qog'oz – aksiya. Bu maqolada aksiya (qimmatbaho qog'oz) haqida ko'pgina ma'lumotga ega bo'lasiz.

Mamlakatlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarni oldini olish maqsadida, institutsional investorning ta'sischi va mansabdor shaxslari investitsiya qilish to'g'risidagi qaror qabul qiluvchi organ tomonidan tegishli qaror qabul qilingunga qadar, o'zining investitsiya ob'ekti bilan affillanganligi to'g'risida axborot berishi kerak.

Institutsional investorlar qimmatli qog'ozlar bozorida investitsiyalarni amalga oshirishda quyidagilarni bajarishlari shart:

- qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risidagi qonunchilik va monopoliyaga qarshi qaratilgan qonun hujjatlari, shuningdek, mazkur Nizom talablariga rioya qilish;
- investitsiya tavakkalchiligi to'g'ri (adekvat) baholashni amalga oshirish va samarali investitsiya qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan moliyaviy, texnik, axborot resurslari va malakali xodimlarning mavjudligini ta'minlash;
- o'zlik mablag'lari (kapitallari)ning va boshqa moliyaviy ko'rsatkichlarning etarliligi va qonunchilikda o'rnatilgan majburiy me'yorlarga muvofiqligini ta'minlash;
- o'z xodimlarining qonunchilikda o'rnatilgan malakaviy talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Institutsional investor o'z huquqlarini amalga oshirishda va majburiyatlarini bajarishda o'z mijozlarining manfaatlariga rioya etishi lozim. Institutsional investor o'z huquqlarini amalga oshirishda va majburiyatlarini bajarishda o'z mijozlarining manfaatlariga rioya etishi lozim. Investitsiya aktivlari bo'yicha zarar ko'rish xavfini kamaytirish maqsadida institutsional investorlar qonunchilikda o'rnatilgan me'yoriy talablarga rioya qilgan holda ushbu aktivlarni diversifikatsiyasini ta'minlaydilar. Institutsional investorlar axborotlarining shaffofligi qonun

hujjatlarida belgilangan tartibda axborotlarni oshkor etish orqali ta'minlanadi. Institutsional investorning ijroiya organi institutsional investorning ta'sischi oldida, har yili qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar to'g'risida hisobot berishga majbur. Institutsional investorning xodimlari va boshqaruv organi a'zolari tomonidan xizmat va maxfiy axborotlardan foydalanish tartibi qonunchilik bilan belgilanadi. Institutsional investor tomonidan qimmatli qog'ozlar bilan bajarilgan operatsiyalar bo'yicha hujjatlarning saqlanilishi qonunchilikka muvofiq amalga oshiriladi. Korporativ qimmatli qog'ozlarga qilinadigan investitsiyalarning sifatini ta'minlash maqsadida, institutsional investor uning boshqaruv organi tomonidan belgilangan tartibda tasdiqlanadigan investitsiya siyosati to'g'risidagi nizomni ishlab chiqadi. Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida, institutsional investorlar o'z aktivlarini ishonchlik, diversifikatsiyalik, qaytarishlik, foydalilik va likvidlilik tamoyillari asosida investitsiya qiladilar. Institutsional investorning bitta korxonaga ustav kapitaliga, shuningdek, ushbu korxonaning boshqa qimmatli qog'ozlariga qilinadigan qo'yilmalari, qonun hujjatlariga hamda yuqorida keltirilgan investitsiya siyosati to'g'risidagi nizomga muvofiq amalga oshiriladi. Institutsional investor korporativ qimmatli qog'ozlarning xillari va turlarini hamda ularga rejalashtirayotgan investitsiyalarning minimal darajasi miqdorini mustaqil belgilaydi. Bunda, korporativ qimmatli qog'ozlarga investitsiyalarning minimal darajasi miqdori institutsional investorning vakolatli organi tomonidan uning investitsiya siyosati to'g'risidagi nizomiga muvofiq amalga oshiriladi. Yagona dasturiy-majmua imkoniyatlari asosida O'zbekiston fond bozori eng ilg'or elektron texnologiyalar bilan jihozlanib, «Toshkent» RFB a'zolari o'rtasida elektron aloqalarni va xujjatlar aylanishini yagona texnik dastur bazasi asosida yangi tizimni joriy qilib, modernizatsiya qilinadi." Bu dasturiy-majmua yordamida birja bitimlarini rivojlantirish, broker va mijoz o'rtasidagi yagona va uzoqmuddatli shartnomalarni joriy qilish, birja savdo natijalarini o'zvaqtda elektron shaklida elektron tizimga yozish, birja savdolarini o'tkazish uchun depozitariy va hisob-kitob-kliring palatasi o'rtasidagi ma'lumotlar almashuvini tezlashtirish, listinga kirgan korxonalarining aksiyalarini bozor mexanizmi yordamida baholashni joriy qilish, aholining keng qatlamini fond bozoriga jalb qilish uchun yuqori likvidlilik aksiyalarini savdoga chiqarishni shakllantirish va boshqa chora - tadbirlarni amalga oshirish rejalashtirilmoqda.

Fond bozorida xalqaro standartlar talabi asosida faoliyat yuritish, qimmatli qog'ozlar savdosini "on-layn", ya'ni internet vositasida amalga oshirish tizimi shakllanadi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, investorlar, holaversa, aholi uchun fond birjasi orqali o'z faoliyatini rivojlantirish va daromadini oshirish borasida qulay sharoit yaratiladi. Koreya fond birjasi esa Davlat raqobat qo'mitasi hamda O'zbekiston tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy banki, "Xalq banki", "Asaka bank" va "O'zsanoatqurilishbank" kabi yirik banklar qatorida "Toshkent" Respublika fond birjasining aksiyadorlaridan biriga aylanadi. Xalqaro fond bozoriga integratsiyalashuv va xalqaro tajribani o'zlashtirish maqsadida Koreya fond birjasi bilan boshlangan O'zbekiston Respublikasining fond bozorini modernizatsiya qilish ishlari davom ettiriladi. Ushbu ishlarning asosiy maqsadi ikki mamlakat fond birjalari bozorining har bir jabhasida o'zaro sheriklik aloqalarini kengaytirish, mamlakatimiz fond bozorining rivojlangan infrastrukturasi yaratish uchun zamonaviy axborot - texnologiyalariga ega bo'lishlikni ta'minlashdan iboratdir. Bu esa o'z navbatida biznes vakillari uchun on-layn rejimida IPO o'tkazish orqali salohiyatli investorlarni topish ishlarini engillashtiradi.

Jahon amaliyotidagi mavjud tamoyil — birja listingiga kirgan xo'jalik sub'ektlarining aksiyalarini sotish jarayonining tatbiq etilishi, savdolarda xalqaro talablarga mos bo'lgan standartlarning qabul qilinishi, aksiyalarni xorijiy investorlarga chet el valyutasida sotish bo'yicha maydonchani ishga tushirilgani, birja indeksi joriy qilinib, fond bozori holati aks ettirilgan ma'lumotlarning ommaviy axborot vositalari orqali muntazam e'lon qilinishining boshlanishi va birja veb-saytining ishlab chiqilgani "Toshkent" respublika fond birjasi faoliyatidagi muhim voqelar sirasiga kiradi. Shu o'rinda salohiyatli investorlar hamda qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilarini to'liq ma'lumotlar bilan doimiy ravishda xabardor qilib borishda fond birjasi veb-saytining alohida rolini ta'kidlash joiz. Zero, mazkur sayt harkuni o'z aksiyalarini birlamchi va ikkilamchi bozorda joylashtiradigan listing korxonalarini to'g'risidagi ma'lumotlar bilan hamda, ular aksiyalarining joriy kotirovkalari bilan tanishtirib boradi. Bundan tashqari fond bozori indeksining kunlik sur'atlari e'lon qilinadi. Shuningdek, saytdan sohaga oid qonunchilik haqidagi boshqa ma'lumotlarni ham olish mumkin. Mamlakatimiz iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lgan qimmatli qog'ozlar bozorining hozirgi rivojlanish bosqichida jadal odimlayotgani dalolati sifatida ayrim raqamlarni keltirib o'tish joizdir. Bular asosan, iqtisodiyotning real sektori korxonalarini, energetika, metallurgiya, qurilish va agrosanoat tizimidagi xo'jalik sub'ektlari, shuningdek, sug'urta kompaniyalari hamda tijorat banklaridir. Shu kabi ko'rsatkichlar miqyosini yanada oshirish maqsadida fond birjasida mavjud imkoniyatlar ishga solinmoqda. Ayniqsa, joylarda qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari mavqegini kengaytirish, hududlarda brokerlik idoralari sonini ko'paytirish, qo'shimcha aksiyalar chiqarish yo'li bilan mamlakatimizda muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan va likvidlik darajasi yuqori bo'lgan kompaniyalar aksiyalarining fond bozoridagi ko'lamini oshirish masalalariga asosiy e'tibor haratilmog'da. Mamlakatimizda qimmatli qog'ozlar bozori barcha rivojlanayotgan fond bozorlari kabi katta qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ulardan birinchisi qimmatli qog'ozlarning likvidligidir. Shuning uchun bozorning likvidligini oshirishni tashkil etishni takomillashtirish, birja va birjadan tashqari bozorlar tuzilmasini rivojlantirish, qimmatli qog'ozlar muomalasi va ularning xarajatlarini kamaytirish, axborot olish imkoniyatlarini oshirish zarur. Birinchi navbatda fond birjasi ishlarini Jahon standartlari darajasiga ko'tarish, qimmatli qog'ozlar listingi va kotirovkasi tartibini joriy etish, fond bozorini asosiy tuzilmalari: birjalari, depozitariylar va hisob - kitob kliring tashkilotlarining avtomatlashtirilgan aloqa tizimlarini yaratish zarur. Bugungi kunda respublikamizda amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayoni ko'p jihatdan fond bozorini rivojlanishiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Moliyaviy vositachilar aktivligini oshirish, ular xarakatining samarali mexanizmlarini ishga solmasdan turib, ikkilamchi bozorni shakllantirish mumkin emas. Bu o'z navbatida fond bozorida investitsiya vositachilari faoliyati bilan uzviy bog'liqdir. Respublikamizda investitsiya vositachilari faoliyatining huquqiy asoslari va ular faoliyatining kafolatlari yaratilgan bo'lsada, bu sohada bir qator muammolar mavjud. Ma'lumki, mazkur faoliyatning rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotini yuksalishiga, fond bozorini erkinlashtirish sohasida olib borilayotgan islohotlarning izchil amalga oshishiga, mamlakatda amalga oshirilayotgan investitsiya siyosati samaradorligini oshishiga, ichki va tashqi sarmoyalarini iqtisodiyotning eng muhim sohalariga jalb etgan holda, shu sohalarini taraqqiy etishiga olib keladi. O'zbekiston fond bozori infratuzilmasi shakllanganiga hali ko'p vaqt bo'lmasa ham rivojlanish dinamikasiga ega. Bu esa O'zbekiston fond bozorini integratsiyalashuvi jarayoni kechayotgan

xozirgi kunda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozorini mustahkamlash va rivojlantirishning asosiy bosqichlari va yo'nalishlari, jumladan, me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish, qimmatli qog'ozlar bozorini muassasaviy rivojlantirish, qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari faoliyatini takomillashtirish, fond vositalarining turlarini kengaytirish masalalari ko'rib chikilishi lozim. Chunonchi, quyidagilarni nazarda tutuvchi me'yoriy xujjatlarni ishlab chiqish va amaldagilarini takomillashtirish ishlarini davom ettirish kuzda tutiladi:

- qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar qilish chog'idagi xatarlarni pasaytirish maqsadida yo'kotishlar o'rnini qoplashning turli xil shakllarini, qimmatli qog'ozlar bozorida o'zaro kafolatlar va sug'urtalash tizimlarini yaratish;
- qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari bo'lgan tashkilotlarda yetakchi lavozimlarni egallab turgan shaxslarning kasb vakolatiga bo'lgan talablarni oshirish;
- uyushgan bozorlarda qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilishning bir joyga jamlanishini rag'atlantirish;
- qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni amalga oshirishda "elektron imzo" tizimini joriy etish;
- qimmatli qog'ozlar bozorini muassasaviy rivojlantirish, qimmatli qog'ozlarni raqamlash, andarrayting, transfert agentlik, kastodian, reyting va sug'urta xizmatlarini ko'rsatuvchi tashkilotlarni tashkil etishni, qimmatli qog'ozlar bozori professional ishtirokchilarining yagona milliy uyushmasini barpo etish, keyinchalik esa undan broker-dilerlar, depozitariylar, investitsiya fondlari va hokazolarning ajralib chiqishini nazarda tutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Т.Маликов, Н.Хайдаров. Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни. 2007
2. Т.С. Маликов, Н.Х. Хайдаров. Финансы: государственные финансы. Учебное пособие. Экономика и финансы. Ташкент. 2009
3. Низомиддин Гайдаров, Фуркат Халимов. Жисмоний тарбия ва спорт муассасалари ва уларнинг мамлакат Ижтимоий-иктисодий хдетида тутган урни. Иктисодиёт ва таълим. 2020/11/26
4. Низамиддин Хайдаров. Роль таможенного дела в ускорении межгосударственных экономических отношений. Техничко-технологические проблемы сервиса, 2019
5. Н.Х.Хайдаров. Роль иностранных инвестиций в финансовом оздоровлении Узбекистана. Финансы и кредит, 2001
6. Хайдаров Н.Х. Молия: умумдавлат молияси. Т.: Иктисод-молия, 2009
7. Н.Хайдаров. Соликлар ва соликка тортиш масалалари. Укув кулланма. Тошкент: Академия, 2007
8. Т.С. Маликов, Н.Х. Хайдаров. Государственный бюджет. Учебное пособие "IQTISOD-MOLIYA, 2008
9. N.N.Haydarov, B.F.Azimov, F.Ehalimov. Increasing The Efficiency Of Using Sports Facilities Of Educational Institutions Of Sports. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences EpSBS. 2020
10. Хайхадаева О.Д., Хайдаров Н.Х. ПОЛИТЭКОНОМИЯ ПЕРЕХОДА К ЧИСТОЙ ЭНЕРГИИ В США. "Халкаро молия ва хисоб" илмий электрон журнали. № 4-5, август-октябрь, 2018 йил